

UDC 94(510):141.82

DENG XIAOPING THEORY: PRACTICAL PHILOSOPHY AND RENEWED IDEOLOGY OF THE CHINESE COMMUNIST PARTY

V. Kiktenko

DSc (Philosophy), Senior Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

kiktenko@gmail.com

The article examines Deng Xiaoping theory, its main provisions, the reasons for its emergence and influence on the official ideology of the Chinese Communist Party in the second half of the 1970s – late 1980s. It is noted that the formation of this theory was justified by the necessity to revive the Chinese economy without significant deviations from the principles of Marxism-Leninism and ideas of Mao Zedong, which, thus, ensured the continuity of the official ideology of the Chinese Communist Party during the period of the Reform and Opening-up. The article analyzes the pragmatic approach to the definition of specific methods for the implementation of socio-economic reforms, the rationale for the “primary stage of socialism” as a Chinese model of development, the theoretical definition and practical achievement of communism, “four basic principles” for “four modernizations”. In general, it shows the process of transformation of Marxism-Leninism and the ideas of Mao Zedong into the ideology of national development with the aim of building the initial stage of socialism. Within his theory Deng Xiaoping returned to the classical Marxist requirement of building socialism exclusively in a developed capitalist society and, accordingly, directed his ideological program to the development of productive forces (industry and technological base). It is noted that although the Maoist version of Marxism-Leninism was changed significantly by Deng Xiaoping, these changes did not affect the political system of the PRC, which remained an “ideocracy” with a strictly defined monistic ideology, claiming to be an absolute and comprehensive explanation of all aspects of reality. Deng Xiaoping believed that building socialism with Chinese characteristics is possible only under conditions of successful construction of a material and spiritual civilization on the basis of communist ideals. Deng Xiaoping theory became the ideological basis for further comprehension/rethinking of “socialism with Chinese characteristics” and the implementation of socio-economic reforms as the basis for the development of China (“Chinese model”). Gradually, Deng Xiaoping theory was equated in status with the ideas of Mao Zedong and was defined by the top leadership of China as “building socialism with Chinese characteristics”, as the application of Marxism-Leninism to the specific conditions of China (“Marxism of modern China”), as “a source of socialist modernization” and “a continuation of the ideas of Mao Zedong”. In general, Deng Xiaoping transformed Marxism-Leninism into an ideology of national development, and his concept was proclaimed as the theoretical basis of the PRC’s policy for the next century to build the primary stage of socialism.

Keywords: ideology, Marxism-Leninism, Chinese Communist Party, the ideas of Mao Zedong, Deng Xiaoping theory, Socialism with Chinese Characteristics, post-Maoism

ТЕОРІЯ ДЕН СЯОПІНА: ПРАКТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ТА ОНОВЛЕНА ІДЕОЛОГІЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ КИТАЮ

В. О. Кіктенко

Погляди Ден Сяопіна формувалися в складних історичних умовах в 1950–1960-ті рр., коли керівництвом Комуністичної партії Китаю¹ було зроблено серйозні

© 2020 V. Kiktenko; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

помилки, що найбільш трагічно проявилось під час Культурної революції. Китай у цей період значно відстав від провідних країн Заходу в економічному і науково-технічному розвитку. Ден Сяопін вважав, що це втрачені 20 років для китайського суспільства, час стагнації і застою. Такий стан речей зумовив пошук напрямку подальшого розвитку країни [邓小平 1994с, 172, 237, 266]. Крім того, у цей період відбувся розкол міжнародного комуністичного і соціалістичного руху, що було викликано взаємною критикою керівників КПК і КПРС. Це своєю чергою визначало необхідність переосмислення загалом завдань будівництва соціалізму і комунізму. Ден Сяопін вважав, що ідеологія є важливим політичним питанням, яке визначає майбутнє партії та країни [邓小平 1994с, 10; 邓小平 1994b, 143]. Теорія Ден Сяопіна стала поєднанням універсальних принципів марксизму з конкретною практикою побудови соціалізму з китайською специфікою. Однак ця теорія була сформульована не в окремих монографіях, а при визначенні конкретних завдань побудови соціалізму з китайською специфікою, при розв'язанні цілої низки важливих міжнародних і внутрішніх проблем. Метою цієї роботи є вивчення теорії Ден Сяопіна, завдяки якій стався ідеологічний поворот, що визначив подальшу зміну структури, тенденції розвитку та стратегії КПК, а також країни загалом у другій половині 1970-х – наприкінці 1980-х рр. Серед праць, присвячених вивченню ідей Ден Сяопіна, найважливішими є монографії Фен Шоюя “Наукова система теорії Ден Сяопіна” [冯硕余 1998], Юн Тао “Філософські дослідження Ден Сяопіна” [雍涛 1998], Ден Чжаоміна “Дослідження філософської думки Ден Сяопіна” [邓兆明 1989], Фу Цзяньші “Дослідження філософської думки Ден Сяопіна” [傅建世 1993], а також колективні монографії – “Дослідження філософської думки Ден Сяопіна” [邓小平哲学... 1997] та “Хронологія думки Ден Сяопіна” [中共中央... 1998].

1. Консолідація ідеології: марксизм-ленінізм та ідеї Мао Цзедуна в Політиці реформ і відкритості

Після смерті Мао Цзедуна в 1975 р. Ден Сяопін повернувся у велику політику і розпочав критику вкрай лівої ідеології в КПК (*маоїзм*). У 1978 р. в Китайській Народній Республіці² ним було розпочато Політику реформ і відкритості (*改革 开放 Gaige kaifang*), яка продовжує здійснюватися й сьогодні. Соціально-економічні реформи зініціювали зміни і в офіційній ідеології КНР, а початок цього процесу був пов'язаний із подоланням “культу особи” і негативних наслідків Культурної революції (*деполітизація суспільства*). У цей період ідеологія, як і раніше, посідає важливе місце в теорії і практиці КПК, є основою розвитку країни, забезпечує єдність партії і суспільства. Однак було зроблене коригування ідеології шляхом позбавлення її від догм, що загалом було спрямовано на легітимізацію політики реформ і відкритості, демонстрацію того, що ідеологія КПК здатна ефективно реагувати на виклики часу. Формування нової теорії було обґрунтовано необхідністю поживлення економіки Китаю без істотних відхилень від принципів офіційної марксистсько-ленінської ідеології та модифікованого сталінізму. Теорія Ден Сяопіна ґрунтується на марксизмі-ленінізмі та ідеях Мао Цзедуна, забезпечує таким чином спадкоємність офіційної ідеології КПК в період проведення Політики реформ і відкритості. Крім того, було ініційовано дискусії з питань епістемології, класів і класової боротьби, які продемонстрували доктринальні розбіжності між консерваторами, ультралівими і реформаторами усередині КПК.

1.1. Марксизм

У 1992 р. Ден Сяопін відзначив, що “Практика – єдиний критерій істини” є сутністю марксизму і відповідно на цьому положенні необхідно здійснювати подальший розвиток країни [邓小平 1994с, 382]. Це визначення відіграло вирішальну роль у переорієнтації ідеології для обґрунтування економічних реформ у Китаї і, по суті,

стало гаслом їхнього проведення. Однак таке категоричне твердження з'явилося не на порожньому місці, а було підсумком широких дискусій з питань епістемології в 1978 р., у якій брали участь учені Академії наук КНР. Ден Сяопін у листопаді того ж року зазначив, що 1) практика є єдиним критерієм для перевірки істини (实践是检验真理的唯一标准 *shijian shi jianyan zhenli de weiyi biao zhun*), 2) тільки звільнивши розум від догм, можна шукати правду, виходячи з фактів і реальності (“звільнення розуму”, 解放思想 *jiefang sixiang*³; “ґрунтуватися на реальних фактах у пошуках істини”, 实事求是 *shishiqiushi*), 3) необхідно постійно інтегрувати теорію з практикою для успішної реалізації програми соціалістичної модернізації, 4) тільки при виконанні цих умов КПК зможе надалі розвивати марксизм-ленінізм та ідеї Мао Цзедуна. При цьому Ден Сяопін підкреслював, що свій підхід він засновує саме на марксистських поглядах Мао Цзедуна, що в результаті дало йому змогу створити сильну позицію усередині партії. Загалом дискусія про критерії істини стала основоположною для визначення ідеологічної лінії КПК, і це безпосередньо пов'язувалося з подальшим соціально-економічним та політичним розвитком Китаю.

У марксистській філософії під “істиною” розуміється відображення об'єктивного світу і його законів у мисленні людини, а соціальна практика трансформує діяльність об'єктивного світу і викликає взаємодію між суб'єктивним та об'єктивним, править критерієм для перевірки істини. Під впливом Ден Сяопіна китайські марксистичні дійшли висновку, що догматизм є головною перешкодою на шляху розвитку і модернізації Китаю, а ідеологічний фетишизм необхідно замінити “пошуком істини на основі фактів”. Такий підхід пояснювався гносеологічними ідеями К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна про те, що практика – це єдиний критерій перевірки істини. Для марксистської емпіричної теорії пізнання досвід є попередньою умовою пізнання, природа є об'єктом для людини, речі доступні людському почуттю за допомогою пізнання і тому об'єктивна реальність стає когнітивно організованою відповідно до потреб людини і “дається” тільки в контексті практичної поведінки. Китайських же марксистів більше хвилювала політично зрозуміла проблема надання ідеям матеріальної сили (*поєднання теорії та практики*), ніж епістемологічне обґрунтування вірності теорії щодо реальності. Звідси робився висновок, що всі справжні питання є науково обумовленими, пізнання передуює дії, а істинність будь-якої теорії визначається практичними результатами. Важливо підкреслити, що такий підхід повністю збігається з неоконфуціанським визначенням впливу морального знання на реальність (*єдність знання і дії*). Отже, Ден Сяопін у своєму закликі протидіяти догматизму продовжив традицію китайської філософії вважати практику засобом встановлення зв'язку між дискурсом і реальністю (*прагматизм, утилітаризм, творче емпіричне теоретизування*).

Одним з яскравих виявів цього підходу став відхід Ден Сяопіна від класової правди Мао Цзедуна, що привело до загальної переоцінки класів і класової боротьби в соціалістичному суспільстві та реабілітації мільйонів людей, які змогли повернутися до нормального життя (*відмова від маоїстського радикалізму*). Відбувся перехід від інтернаціоналізму і класової боротьби до завдань національного розвитку – КПК має служити всьому своєму народові, без класових відмінностей (*社会服务 shehui fuwu*). У березні 1979 р. у своїй промові про чотири основні принципи Ден Сяопін виступив проти розширення класової боротьби, зазначив, що в КПК немає буржуазії, заперечив можливість відродження буржуазії (або будь-якого іншого експлуаторського класу) та експлуатації класів при соціалізмі [邓小平 1994b, 166–191].

Марксизм в ідеології КПК в період політики реформ і відкритості став виражатися в декількох аспектах. По-перше, велика увага була приділена підвищенню рівня

життя людей, що співвідноситься з натуралістичною антропологією раннього К. Маркса. По-друге, звільнення продуктивних сил при реформуванні та модернізації економічного базису в поєднанні зі стабільною та адаптованою надбудовою співвідноситься з ідеями історичного матеріалізму. По-третє, перевірка істини практикою на основі фактів для визначення здійснення політики реформ і відкритості також є матеріалістичною аргументацією розуміння відносин між реальністю і практичною діяльністю людини.

1.2. Ленінізм

Ден Сяопін вважав, що В. І. Ленін як засновник Радянського Союзу розвинув марксизм і сформував ленінізм. На його думку, Ленін закликав більше говорити про економіку, ніж про політику, що є виразом акценту марксистської натуралістичної антропології на життєвій практиці людей [邓小平 1994b, 164–165]. На цьому положенні обґрунтовувалася політика економічного будівництва КПК під час Політики реформ і відкритості. Ден Сяопін називав Леніна великим марксистом, який успішно здійснив Жовтневу соціалістичну революцію, будуючи свою тактику не на основі книг, а виходячи з реальності (*історичний матеріалізм формує практику на основі реальності*) [邓小平 1994c, 292]. До того ж Ден Сяопін консолідував керівництво КПК на основі ленінського розуміння диктатури пролетаріату, очолюваної комуністичною партією. Отже, ленінським за своєю суттю було визначення того, що КПК – це еліта китайського суспільства.

Загалом ленінізм в ідеології КПК в період політики реформ і відкритості виражається в тому, що в центрі національного розвитку має бути економічне будівництво, яке частково визначає ціннісні орієнтири самої партії (*ленінізм як практичне втілення теоретичних положень марксизму*).

1.3. Ідеї Мао Цзедуна

Ден Сяопін при здійсненні реформ наполягав на підтримці партійної єдності шляхом збереження офіційної ідеології, заснованої на ідеях марксизму-ленінізму і Мао Цзедуна [邓小平 1994b, 69]. З цієї причини в КПК була розгорнута критика помилок Мао Цзедуна. При цьому перед Ден Сяопіном стояло важке завдання формування оцінки ідейної спадщини Мао Цзедуна, який, з одного боку, був засновником КНР і керівником КПК, а з другого боку, допустив низку серйозних помилок у період Великого стрибка (大跃进 *Dayuejin*, 1958–1960) і Культурної революції (无产阶级文化大革命 *Wuchan jieji wenhua dageming*, 1966–1976). У 1981 р. на 6-му пленумі ЦК КПК 11-го скликання Ден Сяопін визначив історичні досягнення і помилки Мао Цзедуна, який, на його думку, загалом успішно застосував марксизм-ленінізм в конкретних культурно-історичних умовах для побудови соціалізму з китайською специфікою. Звідси з позицій натуралістичної антропології К. Маркса та історичного матеріалізму робився висновок про необхідність не тільки зберігати, а й надалі творчо застосовувати ідеї Мао Цзедуна для побудови більш досконалого суспільства. Що ж стосується помилок Мао Цзедуна, то Ден Сяопін не тільки їх визнавав, а й відзначав, що він також до них причетний. При цьому він вважав, що КПК має прийняти ідеї Мао Цзедуна як свою ідеологічну зброю та проаналізувати минулі помилки в кожному конкретному випадку. Звідси впливало ідеологічне обґрунтування політики реформ і відкритості як поєднання марксизму-ленінізму, спрямованого на пошук істини, виходячи з фактів, і переосмислення ідеї Мао Цзедуна [邓小平 1994a, 323].

Ден Сяопін виділив чотири найважливіші аспекти щодо ідей Мао Цзедуна для практичної реалізації політики реформ і відкритості: 1) марксистська натуралістична антропологія як основа управління КПК, спрямованого на поліпшення життя людей; 2) звільнення розуму і пошук істини на основі фактів для відповідності сучасним реаліям⁴; 3) формулювання завдань побудови соціалізму з китайською

специфікою на основі історичного матеріалізму і з урахуванням національних особливостей; 4) подолання помилок Мао Цзедуна для встановлення позитивного значення його спадщини загалом і збереження легітимності КПК.

2. Основні положення теорії Ден Сяопіна

Ден Сяопін розробив теорію, яка стала ідеологічною основою КПК після 1978 р., а пізніше Цзян Цземін і Ху Цзіньтао доповнили її. У цій теорії були переосмислені ідеї Мао Цзедуна, визначені умови і конкретні методи реалізації політики реформ і відкритості, обґрунтована “первинна стадія соціалізму”, переглянуті сучасні завдання КПК.

2.1. Прагматизм

Відхід від культу особи Мао Цзедуна був пов’язаний з відходом від конфуціанського управління країною особистим прикладом (人治 *renzhi*) і переходом до управління на основі “верховенства закону” (法治 *fazhi*). У роздумах Ден Сяопіна про державу і соціалізм замість класової боротьби центральне місце посідають питання швидкого соціально-економічного та культурного розвитку, що визначило створення більш гнучких і утилітарних підходів у діях КПК. “Не важливо, якого кольору кішка, аби тільки вона ловила мишей” (不管黑猫白猫, 能捉到老鼠就是好猫, *Buguan hei mao bai mao, neng zhuo dao laoshu jiushi hao mao*) (“теорія кішки”) [邓小平 1994a, 323]. У цій фразі Ден Сяопіна була виражена його орієнтація на прагматизм, який мав забезпечити ефективне здійснення економічних реформ. Тут також відбулася відмова від концепції класової боротьби, якою раніше пояснювалося все, що відбувалося в суспільних відносинах у самому Китаї й в усьому світі. Прагматизм Ден Сяопіна співвідноситься з діалектичним матеріалізмом К. Маркса, застосовуваний у конкретних культурно-історичних умовах. “Архітектор реформ” стверджував, що ринкова економіка не дорівнює капіталізму і тому може бути використана при соціалізмі. Тобто план і ринок – це всього лише економічні засоби розвитку соціалістичних продуктивних сил, підвищення загальної національної могутності соціалістичної держави і рівня життя людей. Зміни в ідеології були спрямовані насамперед на економіку, а потім на підтримку лідерства КПК й стабільності в політичній сфері.

Прагматичний підхід також мав забезпечити системність і динамічність реформ. Для досягнення цих цілей Ден Сяопін сформулював свою “теорію національних умов” (国情论 *guoqing lun*) і “теорію торкання” (摸论 *mo lun*), виражену у фразі “переходити річку, намагаючись камені” (摸着石头过河 *mozhe shitou guohe*). Згідно з “теорією національних умов” Політика реформ і відкритості має розроблятися відповідно до конкретних умов Китаю, а її реалізація здійснюватиметься з урахуванням особливостей держави і суспільства. “Теорія торкання” висловлює принцип постійного співвіднесення ідей і реальності в процесі прийняття того чи іншого рішення. Тобто неможливо відразу створити довгостроковий план розвитку країни, і тому політика реформ і відкритості – це поступове вибудовування стратегії розвитку через накопичення досвіду і постійної перевірки теоретичних положень практикою. Згідно з визначенням Ян Кайхуана, стратегію розвитку Ден Сяопіна можна розділити на “теорію розвитку”, “теорію стабільності” й “практичну теорію” [楊開煌 2008, 37–55].

2.2. Початкова стадія соціалізму: китайська модель

“Теорія початкової стадії соціалізму” є одним з наріжних каменів побудови соціалізму з китайською специфікою. Своєю чергою теорія Ден Сяопіна – це реформістська ідеологія, у якій використовуються прагматизм і класичний марксизм-ленінізм, трансформований в ідеологію розвитку Китаю. Ден Сяопін приділяв основну увагу економічному розвитку, що потребувало прискорення технологічних

інновацій, підвищення продуктивності, якості продукції та компетентності управлінських кадрів. Акцент на продуктивних силах є характерним для класичного марксизму, згідно з яким будівництво соціалізму можливе лише в розвинених капіталістичних країнах, що спростовував В. І. Ленін для обґрунтування більшовицької революції в економічно відсталій Росії. Китай же на момент приходу до влади комуністів був ще більш відсталою країною, ніж Росія. Проте Мао Цзедун пішов ленінським планом, ігноруючи питання рівня розвитку продуктивних сил і компенсуючи цю проблему революційною напругою в суспільстві. Ден Сяопін повертається до класичної марксистської вимоги побудови соціалізму суто в розвиненому капіталістичному суспільстві і відповідно свою ідеологічну програму спрямовує на розвиток продуктивних сил (промисловість і технологічна база). Ден Сяопін, на відміну від Мао Цзедуну, розумів історичну місію китайських революцій ХХ ст. як економічний розвиток Китаю (усунення бідності за допомогою звільнення продуктивних сил), а не як класову боротьбу. Ба більше, “архітектор реформ” вважав, що аж до смерті Мао Цзедуну КПК так і не могла визначити, що таке соціалізм і як його побудувати, що призвело до цілої низки помилок. Політика “лівих” у КПК перешкождала економічному розвитку, що відповідно призвело до низького рівня життя в КНР. Ден Сяопін пояснював помилки минулого і завдання реформ тим, що Китай все ще перебуває на початковій стадії соціалізму [邓小平 1994с, 248, 367].

“Соціалізм із китайською специфікою” був заснований на реалістичному підході (实事求是 *shishi qiushi*), що визначило й нове розуміння марксизму-ленінізму та маоїзму. У 1980-х роках під впливом західних ідей китайські вчені розгорнули широку дискусію про матеріалізм і роль ідеології в Китаї, у якій були поставлені під сумнів деякі положення історичного матеріалізму. Наприклад, твердження про те, що людські та соціальні відносини також відіграли важливу роль у формуванні розвитку людського суспільства, а матеріалістичні детермінанти і класова боротьба були тільки одними з низки факторів поряд із законами, релігією і політикою, що близько до антипозитивізму Г. Зіммеля та М. Вебера. У результаті подібні міркування на офіційному рівні стали сприйматися як загроза соціалістичній системі, заснованій на науці та матеріальності. У травні 1980 р. Ден Сяопін заявив, що Китай не буде дотримуватися моделі Жовтневої революції і застосовуватиме марксизм-ленінізм у своїх умовах. При цьому він шукав оригінальну модель розвитку, залишаючись тут вірним Мао Цзедуну, який вважав, що китайська історія створить китайську систему. Ден Сяопін доводив, що практичне здійснення завдань побудови соціалізму в Китаї не може бути визначене тільки роботами К. Маркса і В. І. Леніна, бо в кожній країні є свої особливості. Це відповідно обумовлює необхідність вільного мислення щодо політики та економіки [邓小平 1994с, 260]. Протилежний же підхід веде до ідеалізму та метафізики, а в кінцевому підсумку – і до поразки революції [邓小平 1994b, 118]. У розумінні Ден Сяопіна реформи – це революція проти системи [邓小平 1994b, 397], а мета політики реформ і відкритості полягає в розвитку соціалізму і продуктивних сил під консолідованим керівництвом партії [邓小平 1994с, 241].

У 1982 р. на XII з’їзді КПК Ден Сяопін заявив, що Китай має йти своїм шляхом (走自己的路 *zou ziji de lu*), а в 1984 р. у своїй промові “Соціалізм із китайською специфікою” послався на істинний марксизм і заявив, що перемога китайської революції відбулася завдяки вірі (信仰 *xinyang*) у марксизм. У тому ж році китайські теоретики почали критикувати модель Радянського Союзу і передбачили, що в економічному плані ця держава розвалиться. У результаті проведених дискусій щодо ефективності, продуктивності та ринкової стратегії була вироблена модель “соціалізму з китайською специфікою” на основі еkleктичного підходу. Після цього концепція “соціалізм із китайською специфікою” увійшла в партійний і медійний обіг, остаточно визначивши своєрідність Китаю в соціалістичному таборі та у світі

загалом. Стратегія “соціалістичної модернізації з китайською специфікою” Ден Сяопіна (有中国特色的社会主义现代化, *you zhongguo tese de shehui zhuyi xiandaihua*) не тільки вплинула на зміни соціально-економічного і політичного ландшафту сучасного Китаю, а й привела до відходу від початкового маоїстського підходу до ідеології влади. Були зроблені важливі ідеологічні коригування, спрямовані на формування нової політики і легітимної основи правління КПК. Ці зміни згодом справили і продовжують справляти фундаментальний вплив на нові ідеологічні проєкти, що завжди стосується, по-перше, осмислення/переосмислення “соціалізму з китайською специфікою” і, по-друге, визначення соціально-економічних реформ як основних у розвитку Китаю (так звана “китайська модель”). У 1987 р. Ден Сяопін відзначив, що Китай, як і раніше, перебуває на початковій стадії соціалізму [趙紫陽 1987].

З позицій історичного матеріалізму Ден Сяопін стверджував, що основним завданням початкової стадії соціалізму є звільнення продуктивних сил, а після цього необхідно привести надбудову у відповідність з удосконаленою економічною базою. У цей період основна суперечність була між виробничими відносинами і продуктивними силами, тобто між постійно матеріальними і культурними потребами людей, що постійно зростають, і відсталим суспільним виробництвом. Виходячи з цього, основною метою було визначено звільнення продуктивних сил, а не виробничих відносин, які можуть змінитися тільки протягом великого періоду часу (не менш ніж сто років). Тому соціалістична політична система має забезпечувати неухильність проведення реформ і не зазнавати змін на початковому етапі цих перетворень. Рационалізація влади виявилася в акценті на стійке економічне зростання Китаю, підвищення його міжнародного статусу і рівня життя людей. Це нове наукове розуміння соціалізму підкреслювало основне значення продуктивних сил, визначало відмову від концепції класової боротьби і закритої економічної системи соціалізму періоду Мао Цзедуна, що загалом було спрямовано на структурну реформу і формування політики відкритих дверей для іноземного капіталу. Перетворення планової економіки на соціалістичну ринкову стало найрадикальнішим кроком у політиці реформ і відкритості. Соціалізм із китайською специфікою визначав етапи розвитку, фундаментальні завдання, рушійні сили, зовнішні умови, політичні гарантії, стратегічні кроки, партійне керівництво і возз'єднання батьківщини.

Теорія початкової стадії соціалізму стала середньостроковим і довгостроковим планом КПК з двома аспектами: 1) вдосконалення економічної бази, 2) збереження керівної ролі КПК як авангарду продуктивних сил. Ден Сяопін замінив революційні ідеї адміністративними шляхом реформування соціалізму Мао Цзедуна, заснованого на марксизмі-ленінізмі. При цьому ніякого відходу від ідей побудови соціалізму не передбачалося, що також призвело до негативного ставлення китайських комуністів до ідеологічних змін у Радянському Союзі (“перебудова” та “гласність”) і розумілося ними як “крок назад” у розвитку соціалізму. Маоїстська редакція марксизму-ленінізму була істотно змінена Ден Сяопіном, але ці зміни не вплинули на політичну систему КНР, яка залишилася “ідеократією” зі строго визначеною моністичною ідеологією, яка претендує на абсолютне і всеосяжне пояснення всіх аспектів реальності.

2.3. Теоретичне визначення і практичне досягнення комунізму

Ден Сяопін відійшов від основних постулатів марксизму-ленінізму і маоїзму в процесі відповіді на два питання: 1) необхідність продовження класової боротьби і 2) переформулювання класів як соціальних верств. Нова ситуація зажадала нового визначення соціальних суперечностей і розв'язання проблеми конфронтації між класами. Для успішного здійснення політики реформ і відкритості класи стали визначатися не тільки через їхнє політичне, а й соціально-економічне значення в суспільстві. Хоча Ден Сяопін підтримував однопартійну систему з чотирма основними принципами, але вже на початку 1980-х років ідеологічні основи марксизму-ленінізму і

маоїзму перебували під сильним впливом західних досліджень. У цей період було запропоновано нову систему диверсифікації економіки: власність всіх людей, колективна власність та індивідуальна власність. Однак цей підхід зіткнувся з проблемою подальшого розвитку національної економіки під соціалістичними гаслами. На відміну від Мао Цзедуна, “архітектор реформ” запропонував формулу побудови нереволюційного соціалізму, заснованого на матеріальних цінностях і прагматизмі. Ден Сяопін заявив: “Бідність – це не соціалізм і тим більше не комунізм” (贫穷不是社会主义, 更不是共产主义 *Pinqiong bushi shehui zhuyi, geng bushi gongchan zhuyi*) [邓小平 1994с, 64]. У такий спосіб стверджувалося, що пауперизм – це не соціалізм і тим більше не комунізм. При цьому зберігалось марксистське розуміння основних детермінант життя людини – виробництво, відтворення та засоби виробництва.

Для досягнення комуністичної стадії необхідно спочатку досягти високого рівня виробництва. Передбачається, що для здійснення розподілу матеріальних благ між членами комуністичного суспільства за їхніми потребами необхідно забезпечити достаток цих благ, що можливо тільки при наявності високорозвинених продуктивних сил. Тому на шляху до комунізму необхідно пройти етап соціалізму, на якому головним завданням є розвиток продуктивних сил для забезпечення безперервного зростання матеріального добробуту і поліпшення рівня життя. Це мало особливе значення для Китаю, який на той момент залишався відсталою країною з економічного і культурного погляду. Для Ден Сяопіна було очевидно, що ще довгий час продуктивні сили Китаю будуть відставати від розвинених західних капіталістичних країн. Це визначило подальшу активну боротьбу з бідністю шляхом розвитку продуктивних сил, задоволення чимраз більших матеріальних і культурних потреб людей. Китай має показати перевагу соціалізму і комунізму над капіталізмом, демонструючи більші успіхи в розвитку економіки і рівня життя людей. До початку політики реформ і відкритості в КПК домінували “ліві”, чий уявлення про комунізм були багато в чому помилкові, бо вони недооцінювали важливість розвитку продуктивних сил [邓小平 1994с, 10, III, 137].

Ден Сяопін закликав до збагачення кожного китайця, щоб процвітало все суспільство, а не окремі його представники. У цьому полягає принципова відмінність соціалізму від капіталізму. Тому накопичення багатства не має бути спрямоване на створення нової буржуазії. Передбачалося поступове досягнення загального добробуту населення: від людини до людини, від регіону до регіону. У майбутньому в комуністичному суспільстві завдяки високорозвиненим продуктивним силам і великій кількості матеріальних благ розподіл має здійснюватися відповідно до марксистського принципу “від кожного за здібностями, кожному за потребами” [邓小平 1994с, 172–173, 352]. Але, на думку “архітектора реформ”, соціалізм як перший щабель комунізму буде довгим історичним періодом Китаю. Для комунізму потрібні повне усунення експлуатації, розвинені продуктивні сили, значне збагачення суспільства, розподіл за потребами. Крім того, для переходу до комунізму необхідні не тільки внутрішні, а й зовнішні чинники – сусідні країни також мають бути соціалістичними [邓小平 1994с, 173].

Ден Сяопін визначав завдання побудови соціалізму на сучасному етапі як матеріальну і духовну цивілізацію, основою якої є ідеї комунізму. Побудова соціалістичної духовної цивілізації включає в себе не тільки науку, освіту і культуру, а й ідеологію, ідеали, віру, мораль, дисципліну, революційні і комуністичні принципи, а також відносини між людьми з однаковим світоглядом [邓小平 1994с, 367]. Головним завданням у побудові соціалістичної духовної цивілізації є навчання широких мас людей великого ідеалу комунізму. Ден Сяопін визначив “чотири якості” для здійснення ідейно-політичного виховання китайської молоді в новий період і відповідно формування особистості, духовною основою якої є комунізм [邓小平 1994с, 28, 190]. Тут можна побачити певну аналогію з “Моральним кодексом будівника

комунізму”, зводом принципів комуністичної моралі, який увійшов у тексти Третьої програми КПРС і Статуту КПРС, ухвалених XXII з’їздом у 1961 р. Соціалістична матеріальна цивілізація і духовна цивілізація діалектично пов’язані, залежать одна від одної і просувають одна одну, є одночасно умовою і метою одна одної. Ден Сяопін вважав, що тільки за умов успішної побудови матеріальної та духовної цивілізації можлива побудова соціалізму з китайською специфікою. При цьому він заперечував буржуазні ідеї лібералізму, у яких немає місця соціалізму. Хоча політика реформ і відкритості передбачала запозичення науково-технічних і культурних досягнень Заходу, але тільки з метою їхнього використання для побудови соціалізму. На ідеологічному ж фронті негативним, “антидуховним” впливам буржуазних ідей Ден Сяопін пропонував протиставляти великий ідеал комунізму [邓小平 1994с, 46].

2.4. “Чотири основні принципи” для “чотирьох модернізацій”

23 вересня 1954 р. на сесії Всекитайських зборів народних представників 1-го скликання Чжоу Еньлай проголосив завдання “чотирьох модернізацій”. У лютому 1957 р. Мао Цзедун у своїй відомій доповіді “Про правильне розв’язання суперечностей усередині народу” (关于正确处理人民内部矛盾的问题 *Guanyu zhengque chuli renmin neibu maodun de wenti*) згадав завдання модернізації в сільському господарстві, промисловості та науці й техніці [毛泽东 1957]. На початку 1960-х рр. Чжоу Еньлай неодноразово говорив у своїх виступах про “чотири модернізації” (四个现代化 *si ge xiandaihua*), але на той час ця концепція не стала частиною державної політики і відповідно офіційної ідеології. Ба більше, у період Культурної революції ця концепція була взагалі вилучена з офіційної ідеології, але повернута назад у 1975 р., за кілька місяців до смерті її автора. Позиція Ден Сяопіна та його прихильників полягала в тому, що ультраліві члени КПК робили передчасні спроби соціально-економічних перетворень на шляху побудови соціалізму. Були розпочаті дискусії про “стадії соціалізму” і “феодалізм” у сфері соціальної теорії, які доповнювали філософську критику маоїзму щодо переходу від капіталізму до соціалізму (*недостатній рівень розвитку продуктивних сил*). Ключовим тут було питання про визначення тодішнього рівня розвитку Китаю та необхідності здійснення “чотирьох модернізацій”.

У 1977 р. на третьому пленумі XI з’їзду КПК була прийнята концепція “чотирьох модернізацій”, спрямована на посилення могутності Китаю в сільському господарстві, військовій справі, технології, науці та промисловості. На цьому пленумі була загалом завершена дискусія про критерії істини, але деякі питання щодо ідей Мао Цзедуну залишилися відкритими. Під час подальших дискусій “практика” (实践 *shijian*) була визначена єдиним критерієм, що визначає правильні та неправильні політичні позиції партії. Потім було сформульовано, що в “науковій системі” різні принципи відображають взаємозв’язок між різними аспектами об’єктивної реальності, причому кожен конкретний принцип пов’язаний з конкретними історичними умовами. У процесі дискусій наприкінці 1970-х рр. наступник Мао Цзедуну, Хуа Гофен, був звинувачений в пропаганді “метафізичного ідеалізму”, який суперечить науковому підходу. Своєю чергою науковий метод ґрунтувався на матеріальності і підтримував концепцію економічного розвитку Ден Сяопіна.

У грудні 1978 р. на третьому пленумі XI з’їзду КПК Ден Сяопін офіційно проголосив “чотири основні принципи” (四项基本原则 *si xiang jiben yuanze*) як основу політики реформ. Нова ідея полягала в тому, що працівники мають отримувати зарплату відповідно до їхньої продуктивності (*скасування принципу рівності*). Крім того, стверджувалося, що в Китаї суспільство споживачів формується за умови розвитку власного суспільства виробником. Ця ідеологія була спрямована проти концепції “залізної чашки рису” (铁饭碗 *tie fanwan*), згідно з якою від початку утворення КНР низка професій гарантовано забезпечувалася роботою, доходом і пільгами (працівники державних підприємств, військові та держслужбовці). Однак

ця ідеологія глибоко вкоренилася в Китаї, зберігається до сьогодні й визначає для багатьох китайців свого роду кінцеву мету – *гарантовану стабільність*. “Чотири основних принципи” Ден були спрямовані на здійснення “чотирьох модернізацій”: 1) дотримуватися шляху побудови соціалізму, 2) дотримуватися диктатури пролетаріату (в 1982 р. це формулювання було замінене на “народно-демократичну диктатуру”), 3) зберігати керівну роль КПК, 4) дотримуватися марксизму-ленінізму та ідей Мао Цзедуна. У вересні 1982 р. на XII з’їзді КПК ці положення були включені в нову редакцію Статуту КПК (*діє до сьогодні*). У грудні 1982 р. те саме було згадано в преамбулі до нової Конституції КНР (*діє до сьогодні*). У такий спосіб були легітимізовані нові положення формальної ідеології. Пізніше Ден Сяопін назвав досягнення “чотирьох модернізацій” “новим Великим походом КПК”. У цей час “чотири модернізації” фактично замінювало поняття “реформи” (改革 *gaige*), яке з’явилося пізніше [中共中央... 1998, 138, 227].

Необхідність термінового здійснення модернізації була продиктована тим, що, на думку Ден Сяопіна, у світі панують розвинені індустріальні “тегемоністські” та “імперіалістичні” держави, які використовують свою міць для залякування менш розвинених держав шляхом втручання в їхній економічний розвиток і ущемляючи їхню політичну незалежність [邓小平 1994с, 283]. Звідси робився висновок, що в сучасному світі бідним країнам ще складніше вижити, ніж раніше [邓小平 1994с, 333]. Що ж стосується Китаю, то, крім бідності, становище цієї країни на той час погіршувалося через загрозу захоплення його експортних ринків більш розвиненими країнами, а також через падіння комуністичних режимів в СРСР і країнах Східної Європи. Тому, розуміючи необхідність співпраці з промислово розвинутими країнами, Ден Сяопін попереджав, що в довгостроковій перспективі ці ж країни не змиряться з існуванням соціалістичної держави. І якщо в минулому капіталістичні країни використовували в цій боротьбі зброю, то зараз це спроби мирним шляхом примусити Китай відійти від побудови соціалізму [邓小平 1994с, 309, 310, 316, 357]. З цього був зроблений висновок, що Китай має захистити свої власні інтереси, суверенітет і територіальну цілісність [邓小平 1994с, 316, 318]. Ден Сяопін відзначав, що в недавньому минулому Китай відчував приниження з боку іноземців протягом понад ста років після поразки у двох Опійних війнах [邓小平 1994с, 70]. На його думку, тільки після утворення КНР було відновлено гідність китайського народу, і тільки соціалізм може врятувати і розвивати Китай [邓小平 1994с, 302]. При цьому Ден Сяопін добре розумів, що китайська нація – це набагато більше, ніж КНР, це всі етнічні китайці світу. Він не сподівався на те, що всі вони будуть підтримувати соціалістичний Китай, але мав надію на те, що всі вони будуть любити свою сильну і квітучу батьківщину [邓小平 1994с, 70, 345].

3. Легітимізація теорії Ден Сяопіна

Ідеологія КПК складається з двох компонентів – це “теорія” (理论 *lilun*) та “думка” (思想 *sixiang*). Теорія складається з “універсальних істин” марксизму-ленінізму, а “думка” реалізує “теорію” в конкретну політику Китаю. Однак для того, щоб відокремити теорію Ден Сяопіна від ідей Мао Цзедуна, у КПК спочатку нову ідеологію називали не “думка”, а “дух” (精神 *jingsheng*), “курс” (路线 *luxian*) і “реформістська думка” (改革思想 *gaige sixiang*) Ден Сяопіна. Проте з червня 1992 р. вище керівництво Китаю починає використовувати вираз “думка Ден Сяопіна”, а в жовтні того ж року XIV з’їзд КПК включає “думку Ден Сяопіна” в змінений Статут КПК. Отже, ідеї Ден Сяопіна були прирівняні за статусом з ідеями Мао Цзедуна. У 1993 р. ідеї Ден Сяопіна були підвищені до рівня “теорії” про “побудову соціалізму з китайською специфікою”, що визначалося як застосування марксизму-ленінізму до конкретних умов Китаю (“марксизм сучасного Китаю”), як “джерело здійснення соціалістичної модернізації”, як “продовження ідей Мао Цзедуна”.

Загалом Ден Сяопін трансформував марксизм-ленінізм в ідеологію національного розвитку, і його концепція була проголошена теоретичною основою політики КНР на наступне століття для побудови початкової стадії соціалізму.

¹ Далі – КПК.

² Далі – КНР.

³ Квінтесенція теорії Ден Сяопіна.

⁴ Ден Сяопін заявив, що “визначення принципу роботи відповідно до реальної ситуації – це основний спосіб мислення і роботи, на який мають твердо спиратися всі комуністи. Пошук істини у фактах – це відправна точка і фундаментальна точка думки Мао Цзедунна” [邓小平 1994a, 114].

ЛІТЕРАТУРА

- Piekalkiewicz J., Penn A. W. **Politics of ideocracy**. New York, 1995.
Schurmann F. **Ideology and Organization in Communist China**. Berkeley, 1966.
邓小平. 邓小平文选. 第1卷. 北京, 1994a.
邓小平. 邓小平文选. 第2卷. 北京, 1994b.
邓小平. 邓小平文选. 第3卷. 北京, 1994c.
邓小平哲学思想研究课题组编著. 邓小平哲学思想研究. 昆明, 1997.
邓兆明. 邓小平哲学思想研究. 兰州, 1989.
冯硕余. 邓小平理论科学体系. 北京, 1998.
傅建世. 邓小平哲学思想研究. 长春, 1993.
毛泽东. 关于正确处理人民内部矛盾的问题, 1957, URL: <https://www.marxists.org/chinese/maozedong/marxist.org-chinese-mao-19570227.htm> (дата звернення: 14.04.2020).
楊開煌. 發展戰略思考之述評 // 中國大陸改革開放 30 年評價與反思, 台北, 2008.
雍涛. 邓小平哲学研究. 武汉, 1998.
趙紫陽. 沿著有中國特色的社會主義道路前進: 在中國共產黨第十三次全國代表大會上的報告. 北京, 1987.
中共中央文献研究室. 邓小平思想年谱. 北京, 1998.

REFERENCES

- Piekalkiewicz J. and Penn A. W. (1995), *Politics of ideocracy*, Albany, New York.
Schurmann F. (1966), *Ideology and Organization in Communist China*, University of California, Berkeley.
Deng Xiaoping (1994a), *Deng Xiaoping wenxuan*, di 1 juan, Renmin chuban she, Beijing. (In Chinese).
Deng Xiaoping (1994b), *Deng Xiaoping wenxuan*, di 2 juan, Renmin chuban she, Beijing. (In Chinese).
Deng Xiaoping (1994c), *Deng Xiaoping wenxuan*, di 3 juan, Renmin chuban she, Beijing. (In Chinese).
Deng Xiaoping zhexue sixiang yanjiu keti zu bianzhu (1997), *Deng Xiaoping zhexue sixiang yanjiu*, Yunnan jiaoyu chuban she, Kunming. (In Chinese).
Deng Zhaoming (1989), *Deng Xiaoping zhexue sixiang yanjiu*, Gansu renmin chuban she, Lanzhou. (In Chinese).
Feng Shuoyu (1998), *Deng Xiaoping lilun kexue tixi*, Zhongguo shehui kexue chuban she, Beijing. (In Chinese).
Fu Jianshi (1993), *Deng Xiaoping zhexue sixiang yanjiu*, Jilin renmin chuban she, Zhangchun. (In Chinese).
Mao Zedong (1957), *Guanyu zhengque chuli renmin neibu maodun de wenti*, available at: <https://www.marxists.org/chinese/maozedong/marxist.org-chinese-mao-19570227.htm> (accessed April 14, 2020). (In Chinese).
Yang Kaihuang (2008), “Fazhan zhanlüe sikao zhi shuping”, in Gao Zhang, Chen Desheng zhubian, *Zhongguo dalu gaige kaifang 30 nian pingjia yu fansi*, Yuanjing jijin hui, Taipei, pp. 37–55. (In Chinese).

Yong Tao (1998), *Deng Xiaoping zhexue yanjiu*, Wuhan daxue chuban she, Wuhan. (In Chinese).

Zhao Ziyang (1987), *Yanzhe you zhong guo tese de shehui zhuyi daolu qianjin: zai Zhongguo gongchandang di shisan ci quanguo daibiao dahui shang de baogao*, Renmin chuban she, Beijing. (In Chinese).

Zhonggong zhongyang wenxian yanjiu shi (1998), *Deng Xiaoping sixiang nianpu*, Zhongyang wenxian chuban she, Beijing. (In Chinese).

В. О. Кіктенко

Теорія Ден Сяопіна: практична філософія та оновлена ідеологія Комуністичної партії Китаю

У статті досліджується теорія Ден Сяопіна, її основні положення, причини виникнення та вплив на офіційну ідеологію Комуністичної партії Китаю в другій половині 1970-х – наприкінці 1980-х рр. Відзначено, що формування цієї теорії було обґрунтовано необхідністю поживлення економіки Китаю без істотних відхилень від принципів марксизму-ленінізму та ідей Мао Цзедуна, що в такий спосіб забезпечило спадкоємність офіційної ідеології Комуністичної партії Китаю в період проведення політики реформ і відкритості. Проаналізовано прагматичний підхід до визначення конкретних методів реалізації соціально-економічних реформ, обґрунтування “первинної стадії соціалізму” як китайської моделі розвитку, теоретичне визначення і практичне досягнення комунізму, “чотири основні принципи” для “чотирьох модернізацій”. Загалом показано процес трансформації марксизму-ленінізму та ідей Мао Цзедуна в ідеологію національного розвитку з метою побудови початкової стадії соціалізму. Ден Сяопін у своїй теорії повернувся до класичної марксистської вимоги побудови соціалізму суто в розвиненому капіталістичному суспільстві і відповідно свою ідеологічну програму спрямував на розвиток продуктивних сил (промисловість і технологічна база). Відзначено, що хоча маоїстська редакція марксизму-ленінізму була істотно змінена Ден Сяопіном, але ці зміни не вплинули на політичну систему КНР, яка залишилася “ієрархією” зі строго визначеною моністичною ідеологією, що претендує на абсолютне і всеосяжне пояснення всіх аспектів реальності. Ден Сяопін вважав, що тільки за умов успішної побудови матеріальної та духовної цивілізації на основі комуністичних ідеалів можлива побудова соціалізму з китайською специфікою. Теорія Ден Сяопіна стала ідеологічною основою для подальшого осмислення/переосмислення “соціалізму з китайською специфікою” та проведення соціально-економічних реформ як основи розвитку Китаю (“китайська модель”). Поступово теорія Ден Сяопіна була прирівняна за статусом з ідеями Мао Цзедуна та визначена вищим керівництвом Китаю як “побудова соціалізму з китайською специфікою”, як застосування марксизму-ленінізму до конкретних умов Китаю (“марксизм сучасного Китаю”), як “джерело здійснення соціалістичної модернізації” та “продовження ідей Мао Цзедуна”. Загалом Ден Сяопін трансформував марксизм-ленінізм в ідеологію національного розвитку, і його концепція була проголошена теоретичною основою політики КНР на наступне століття для побудови початкової стадії соціалізму.

Ключові слова: ідеологія, марксизм-ленінізм, Комуністична партія Китаю, ідеї Мао Цзедуна, теорія Ден Сяопіна, “соціалізм із китайською специфікою”, постамаїзм

Стаття надійшла до редакції 25.06.2020